

فهرست توصیفی

آلبوم‌های بیوتات

سیدعلی آل داود

به هنگام پادشاهی ناصرالدین شاه و حدوداً در اوائل نیمه دوم دوره سلطنت او، فکر گردآوری اسناد و مدارک دولتی، نامه‌های حکام ولایات و رجال و وزراء و دستورالعمل‌های شخصی شاه در ذهن او پدید آمد و گروهی را بدین کار مأمور کرد. نخست تنظیم و تبویب اسناد پیش از آن عصر در مد نظر بود و سپس اسناد روزانه می‌بایست مرتب می‌شد. از این برنامه و چگونگی اجرا و مجریان آن اطلاع دقیقی در دست نیست. مسلم آن است که ناصرالدین شاه خود بدین کار علاقه وافری نشان می‌داد و بر کار مجریان نظارت تامه و دقیق داشت. بر حواشی بیشتر این مدارک شخصاً دستوراتی صادر کرده و لابد پس از ارائه به مسئولان مربوطه اصل آنها ضبط می‌شده است.

این دفاتر که تعداد دقیق آنها فعلاً معلوم نیست در کاخ گلستان نگهداری شده و به مجموعه بیوتات معروف است. مجموعه دفاتر بیوتات ظاهراً بیش از هزار دفتر است که هر یک به «آلبوم» مشهور و در قطع‌های مختلف و اکثر آنها به قطع رحلی خیلی بزرگ و پهن و برخی دیگر به قطع وزیری و وزیری بزرگ است. تعدادی از این آلبوم‌ها که رقم آنها به ۳۷۰ فقره می‌رسد چندین سال پیش در اثر اقدامات سازمان اسناد ملی ایران به این مرکز انتقال یافت، اما از ادامه کار جلوگیری شد. بقیه همچنان در موزه و مجموعه کاخ گلستان است و دسترسی به آن همواره جز برای چند نفر خاص و معدود چه پیش از انقلاب و چه بعد از آن هرگز ممکن و مقدور نبوده است.

از این اسناد فواید بسیار و بی‌شمار بر می‌آید. چنانکه می‌دانیم مآخذ و منابع دوره قاجاریه فراوان است و هنوز هم بسیاری از آنها به چاپ نرسیده، اما باید به تأکید یادآور شد که تاریخ دقیق هر دوره را با آنکا به اسنادی از این قبیل بهتر می‌توان نوشت. در این اسناد اطلاعات دقیق از کارهای روزانه شاه و درباریان و حکام ولایات و اتفاقات روزانه کشور و حوادث بحران‌زا و مسائل اقتصادی و اجتماعی فراوان است. معمولاً در هر آلبوم اوراقی به حوادث روزانه کشور اختصاص یافته، این اوراق تحت عنوان «روزنامه وقایع کشور یا برخی شهرها» است، و معمولاً برای شاه، هنگامی که در سفر بوده ارسال می‌شده است. ناصرالدین شاه چنانکه از دقت در حالات او بر می‌آید بسیار کثیرالسفر بوده و رغبت و شوق فراوان به مسافرت به جاهای مختلف ایران و خارج کشور داشته و برای برخی از اسفار خود سفرنامه‌های خوبی تدارک دیده که از فواید آنها نمی‌توان غفلت ورزید. او برای تعدادی از سفرهایش مجال سفرنامه‌نویسی پیدا نکرد و خاطرات و دیده‌هایش

مضبوط نشد. اما در اسناد این آلبومها اطلاعات خوبی از این سفرهای شاه در دست است. به خصوص آنکه رجال و در وهله اول صدراعظم موظف بودند گزارش روزانه کارهای مملکت را با پیک خاصی برایش بفرستند.

این آلبومها تقریباً از حیث تاریخی مرتب شده‌اند. اما پراکندگی‌ها و آشفتگی‌هایی نیز در ترتیب آنها مشاهده می‌شود. نخست برخی اسناد بازمانده از اواخر عصر فتحعلی‌شاه و دوره محمد شاه گردآوری شده و سپس اسناد اوائل دوره ناصرالدین شاه در دفترهای بعدی جای گرفته است. ظاهراً ناصرالدین شاه عده‌ای را مأمور گردآوری و برخی دیگر را به کار ترمیم و وصله کردن اسناد و مدارک بازمانده مأمور کرده بوده است. چنانکه از مطالبی در حواشی یکی از صفحات آلبوم ۱۷۰ بر می‌آید او معیرالممالک را به کار گردآوری نامه‌های امیرکبیر به شاه مأمور کرده و معیر نامه‌های بسیاری به دست آورده، اما به جز چند نامه بقیه را مسترد نداشت و بعدها جزو مجموعه او به کتابخانه مجلس در بهارستان انتقال یافت. آن اسناد که بیشتر آنها مربوط به گزارش‌های روزانه امیرکبیر به شاه است همان است که نویسنده این سطور در کتابی تحت عنوان «نامه‌های امیرکبیر» چندین سال پیش به چاپ رسانده است. معیر الممالک تنها چند نامه را به شاه باز گرداند که در آلبوم مذکور محفوظ است و در وقت چاپ کتاب یاد شده در اختیار من نبود.

در ترتیب آلبوم‌های اولیه که حاوی اسناد ادوار سابق است البته آشفتگی‌هایی به چشم می‌خورد. ظاهراً اشکال اصلی در این بود که نامه‌ها هیچ کدام تاریخ نداشت و در سال‌های بعد فقط با برخی قرائن بایستی منظم می‌شدند. با این وصف، همین ترتیب و تدوینی که در آنها اعمال شده بسیار ارزنده و راهگشاست. گردآورندگان در آغاز هر بخش اشاره به تاریخ ماهانه آن مدارک کرده‌اند. هر آلبوم یک مقدمه کوتاه دارد و سپس به اجزا گوناگون از بیست تا سی جزء تقسیم شده است. در برخی آلبوم‌های تاریخ‌دار در آغاز هر جزء دقیقاً معین شده که اسناد مربوط به کدام روز از کدام ماه از کدام سال است. اما گاه تدوین کنندگان از ارائه تاریخ دقیق عاجز مانده‌اند. اینک به توصیف پاره‌ای از این آلبوم‌ها که از موزه گلستان به سازمان اسناد ملی ایران منتقل شده و این جانب فرصت یافته که برخی آنها را ملاحظه نماید می‌پردازیم. یادآوری این نکته ضروری است که این فهرست تنها با یک بررسی و ملاحظه اجمالی تدوین شده و الا در صورت فرصت و وقت بیشتر می‌توان به مدارک مهمتر و اسناد درجه اولی در ضمن آنها دست یافت ولی عجلتاً در مجال فعلی آن امکانات میسر نشد.

آلبوم شماره ۱

[اسناد ذیقعه ۱۲۷۸ تا ۱۲۸۸ ق]

شماره‌بندی آلبوم‌ها به طور نسبی به ترتیب تاریخی است، اما گاه این ترتیب مراعات نشده، به‌رحال دفاتر نخست کمابیش همه از آلبوم‌هایی است که ابتدا تنظیم شده‌اند. آلبوم شماره ۱ به قطع رحلی بزرگ است و ۱۸۹ ورق دارد. این شمارش در همان وقت تنظیم آلبوم‌ها صورت گرفته و پس از آن هر یک صفحه‌گذاری جداگانه دارند.

آلبوم شماره ۱ حاوی یک مقدمه و ۲۵ جزء است و ضمن آن اسناد از مورخ ذیقعه ۱۲۷۸ ه. ق. تا اسناد مربوط به سال ۱۲۸۸ ه. ق. به چشم می‌خورد. اینک مقدمه این دفتر: «برحسب امر اقدس ارفع همایون اعلی حضرت آسمان بسطت شاهنشاه عالم پناه، داور زمین و زمان، شهریار صاحب قران السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان، السلطان ناصرالدین شاه قاجار لازالت انصاره منصوره واعدائه مقهوره، این کتاب مستطاب که مجموعه عرایض و نوشتجاتی است که از لحاظ انور اقدس شاهنشاهی روحی و روح العالمین فداه گذشته و هر جزئی به دستخط همایون مؤشخ گردیده به تاریخ پنجم شهر ربیع‌المولود سنه ۱۲۹۴ مطابق اودئیل خیریت تحویل، حلیه تدوین و زیب اتمام یافت.»

جزء اول: مقدمه، «جزء اول عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ شهر ذی‌القعه سنه ۱۲۷۸ هنگام توقف سلطنت آباد از نظر اقدس انور اعلی حضرت شاهنشاهی روحی و روح العالمین فداه گذشته و حسب الامر به حیطة ضبط درآمده است. این جزء مشتمل برنامه‌ها و اسناد مختلف از حکمرانان ولایات و رجال دولتی است. از جمله اسناد خواندنی، آن گزارش فرهاد میرزا معتمدالدوله در خصوص بست‌نشینی یکی از متمردان کردستان است.

جزء دوم: مقدمه، «جزء دوم عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ ۱۳ شهر جمادی الاول سنه ۱۲۸۰ مطابق تنگوزئیل خیریت تحویل در شکارگاه جاجرود، از پیشگاه حضور باهر النور گذشته و به دستخط همایون سلطنت مقرون، مشرف و موشح گردیده است.» این بخش همانند جزء اول مشتمل بر اسناد گوناگون و در آن نامه‌ای در باب یکی از سفراء دیده می‌شود.

جزء سوم: «عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ ۱۴ شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۸۳ مطابق پارس‌ئیل خیریت تحویل در دارالخلافة طهران حقت بالامن و الامان از لحاظ انور اقدس روحنا فداه گذاشته و به دستخط همایون موشح گردیده است. این بخش هم مشتمل بر چندین نامه و گزارش خواندنی از اوضاع کشور است.

جزء چهارم: «عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ ۱۴ شهر ذیقعدة الحرام سنه ۱۲۸۴ هـ مطابق توشقان‌ئیل خجسته دلیل، در دارالخلافة طهران حقت بالامن و الامان از نظر آفتاب اثر شاهنشاهی روحنا فداه گذشته و به دستخط مبارک موشح گردیده است.»

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۱۵ شهر رمضان المبارک ۱۲۸۶ هـ .

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۲۲ شهر رمضان المبارک ۱۲۸۶ هـ .

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات سنه ۱۲۸۶ هـ .

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۲۹ ذیقعدة سنه ۱۲۸۶ هـ .

جزء نهم: اسناد و نوشتجات غره ذیحجه سنه ۱۲۸۶ هـ .

در این جزء (ص ۱۱۲) نقاشی طراحی شده‌ای به چشم می‌خورد از یک مرد، یک زن و یک بچه که به احتمال زیاد اثر قلمی ناصرالدین شاه است.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ۲۱ شهر ذیحجة الحرام ۱۲۸۶ هـ . در این جزء گزارش خوبی مندرج است در انتقاد از اوضاع روز و اینکه مملکت را نباید به دست چند کهنه گرگ داد که به عنوان حاکم و فرمانروا به جان و مال مردم بیفتند. این گزارش را ظاهراً شخصی از نزدیکان ولیعهد مظفرالدین میرزا نوشته و همو برای شاه در سفر ارسال داشته، اما نویسنده گزارش شناخته نشده است. گزارش خواندنی دیگر از شخصی است که در حاشیه به خط دیگری «جناب آقا» خوانده شده و محتملاً منظور از آقا، یوسف مستوفی الممالک است که به این لقب شهرت پیدا کرده بود. این گزارش را او برای کسی جز ناصرالدین شاه فرستاده، ولی نامبرده عیناً آنرا به شاه گزارش داده است. این نامه مفصل حاوی ۱۵ صفحه است. گزارش‌های مذکور از صفحه ۱۱۹ به بعد در این مجلد چسبانده شده است. از مطالب قابل توجه دیگر این آلبوم، چند نامه از فرهاد میرزا است که در همین جزء مسطور است.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ۲۶ ذیحجه ۱۲۸۶ هـ .

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات ذیحجه ۱۲۸۶ هـ .

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۷ ذیحجه ۱۲۸۷ [احتمالاً ۱۲۸۶ درست است].

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ۲۱ صفر ۱۲۸۷ هـ .

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ربیع الاول ۱۲۸۷ هـ .

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۷ ربیع الثانی ۱۲۸۷ هـ .

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات دوم جمادی الاول ۱۲۸۷ هـ .

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات هفتم جمادی الاول ۱۲۸۷ هـ .

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات شانزدهم جمادی الاول ۱۲۸۷ هـ .

جزء بیستم: اسناد و نوشتجات غره شهر جمادی‌الثانی ۱۲۸۷ هـ.

جزء بیست و یکم: اسناد و نوشتجات ۲ شهر رجب ۱۲۸۷ هـ.

جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات ۱۷ رجب ۱۲۸۷ هـ.

جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات ۱۱ محرم ۱۲۸۸ هـ.

جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات ۱۵ ربیع‌الاول ۱۲۸۸ هـ.

از صفحه ۲۲۳ به بعد این جزء حاوی گزارش اخبار حادث در تهران تحت عنوان «روزنامه‌چه اوضاع تهران» است.

جزء بیست و پنجم: نوشتجات قوی‌نیل خیریت تحویل این سال. از صفحه ۲۴۳ به بعد این جزء، چندین صفحه روزنامه‌چه اخبار تهران است که برای

ناصرالدین شاه تهیه و ارسال شده است.

آلبوم شماره ۲

[اسناد سال‌های ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۶ ق]

این دفتر همانند مجلد پیشین به قطع رحلی بزرگ است و ۲۲۵ ورق دارد. اسناد و مدارک مندرج در آن همه مربوط به عصر محمدشاه است و در آن گزارش‌ها و نامه‌هایی که تاریخ ۱۲۵۲ هـ و پس از آن را دارد به چشم می‌خورد. اما نظم و ترتیب معینی ندارد و در تنظیم آنها هیچ ترتیب و نظمی حتی از لحاظ تاریخی رعایت نشده است.

برخی اسناد مورخ به سال ۱۲۵۰ نیز در آن دیده می‌شود. بیشتر محتویات این دفتر شامل فرامین و احکامی است که در عهد محمدشاه صادر شده است. مندرجات دیگر آن فهرستی از فرامین و بروات و اسناد مالی و اداری است که گاه با خط سیاق نوشته شده است. احتمالاً از پاره اوراق آن به جای دفتر بایگانی استفاده می‌شده است. به این فرامین از حیث تداوم اعتبار در عصر ناصرالدین شاه رسیدگی شده و پاره‌ای حقوقات و مستمرهای پس از بازبینی تأیید و پرداخت آن ادامه یافته است. اما در سراسر این آلبوم به جز چند مورد از اصل فرامین و احکام خبری نیست. چنانکه اشاره شد بیشتر اسناد مربوط به سال‌های ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۶ هـ است و علی‌رغم آنکه نامه‌ها و اسناد آن روزگار بیشتر بی‌تاریخ است، این مدارک اکثراً تاریخ دارد. اینک به برخی آنها اشاره می‌شود:

فهرست آقاخان پسر مرحوم ابراهیم خان سرتیپ بادکوبه، ربیع‌الثانی ۱۲۵۰ هـ.

فهرست فرامین سال ۱۲۵۲ هـ، ص ۴۸.

فهرست فرامین مبارکه [از محمدشاه]، ص ۱۰۳.

فهرست فرامین مبارکه [از محمدشاه]، ص ۱۱۳.

سند سال ۱۲۵۶ هـ، صص ۲۷-۲۸.

فهرست فرامینی که به تصدیق امیر نظام رسیده و گاه مهر «محمدتقی» دارد و ممکن است مهر، میرزا تقی‌خان امیرکبیر باشد. ولی اصل فرامین وارد نشده‌اند [ص ۱۴۵ به بعد].

فهرست فرامین مطالعه سال ۱۲۵۳ هـ. ص ۱۹۵. در یکی از این فرامین، ورثه ملازین‌العابدین بار فروشی در خواستی از شاه کرده‌اند. محمدشاه یا ناصرالدین شاه در حاشیه نوشته‌اند: «ملاها تمام نمی‌شوند.» در سراسر این مجلد فقط چند مورد اصل نامه‌ها و فرمان‌ها آمده و بقیه فهرست آنهاست.

آلبوم شماره ۳

این دفتر با مقدمه‌ای به شرح زیر شروع می‌شود: «برحسب امر اقدس ارفع اعلی حضرت قوی شوکت، شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح‌العالمین فدا، این کتاب مستطاب که مشتمل است بر نوشتجات و عرایضی که در سال فرخنده فال یک‌هزار و دو بیست و هشتاد و یک [۱۲۸۱ هـ]، ابتدا از دوم شهر جمادی الثانیه الی شهر ذیقعد الحرام از لحاظ انورطهر شهریاری روحنا فداه گذاشته، زینت تدوین و حلیه ترتیب پذیرفته، سمت اتمام یافت.» این آلبوم نیز همانند مجلد اول آلبوم‌ها و مشتمل بر اجزاء گوناگون است و کلاً ۲۸ جزء به شرح زیر دارد:

جزء اول: نوشتجاتی است که دویم جمادی الثانیه از سال یک‌هزار و دو بیست و هشتاد و یک، مطابق سچقان‌نیل در دارالخلافه حفت بالامن والامن از لحاظ انور اقدس همایون سلطنت مقرون شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح‌العالمین فداه گذشته و به دستخط همایون روحنا فداه مزین و موشح گردیده است. سایر اجزاء نیز مقدمه‌ای همانند مقدمه جزء اول دارد و از تکرار آنها خودداری می‌شود.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات پنجم جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات دوازدهم جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات شانزدهم جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات بیست و یک جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات بیست و سوم جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

از جمله مدارک این جزء نامه‌ای است از مظفرالدین میرزا ولیعهد خطاب به ناصرالدین شاه، در خصوص اینکه حسب امر شاه مشغول ادامه تحصیل و کسب کمالات است و کوتاهی صورت نداده است، [ص ۱۲۵ ورق ۵۴].

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۲۳ جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء نهم: اسناد و نوشتجات ۲۳ جمادی الثانیه ۱۲۸۱ هـ.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ۶ رجب ۱۲۸۱، در شکارگاه جاجرود.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ۷ رجب ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

در این جزء نامه مفصلی در اوضاع استرآباد مندرج است.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات ۸ رجب ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء سیزدهم: اسناد نوشتجات ۱۸ رجب ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ۳ شعبان ۱۲۸۱ هـ.

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ۷ شعبان ۱۲۸۱ هـ.

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۸ شعبان ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه کن.

در این جزء نامه مفصلی در باب ضرورت ساختن راه‌ها به ناصرالدین شاه مندرج است. نویسنده آن احتمالاً میرزا حسین‌خان سپهسالار است.

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات ۱۸ و ۱۹ شعبان ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه کن.

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات ۷ رمضان ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات ۷ رمضان ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء بیستم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و یکم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

در صفحه اول این جزء، یادداشتی از ناصرالدین شاه به این شرح مندرج است: «حاجی رحیم خان بیاید. جقه و هیکل‌ها را بدهد برای آمدن سپه‌سالار زده شود.»

جزء بیست و پنجم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۱ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء بیست و ششم: اسناد و نوشتجات ذی‌قعدة ۱۲۸۱ هـ.

جزء بیست و هفتم: اسناد و نوشتجات ذی‌قعدة الحرام ۱۲۸۱ هـ.

این آلبوم جمعاً ۲۴۴ ورق دارد و به قطع رحلی بزرگ است. یادآور می‌شود که اشاره به تواریخ ذکر شده در اجزاء، روزهایی است که اسناد به عرض شاه می‌رسیده است.

آلبوم شماره ۴

[اسناد و مدارک رمضان تا ذیحجه سال ۱۲۸۴ ق]

این آلبوم هم با مقدمه‌ای به شرح زیر آغاز می‌گردد: «برحسب امر اقدس ارفع‌اعلی حضرت قوی شوکت، شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح العالمین فدا، این کتاب مستطاب که مشتمل است بر نوشتجات و عرایضی که در سال فرخنده فال یک‌هزار و دویست و هشتاد و چهار [۱۲۸۴ هـ] ابتدا از شهر رمضان المبارک الی شهر ذی الحجة الحرام از لحاظ انور اطهر همایون سلطنت مقرون روحنا فدا گذشته صورت اتمام و انجام یافته است.» این مجلد حاوی نوزده جزء و هر جزء با عباراتی اینگونه [که در جزء اول ذکر شده] آغاز می‌شود:

جزء اول: نوشتجاتی است که به تاریخ شهر رمضان المبارک از سال خجسته مأل یک هزار و دویست و هشتاد و چهار [۱۲۸۴ هـ] مطابق توشقان‌نیل که در دارالخلافه از لحاظ انور اقدس روحنا فدا گذشته و به دستخط آفتاب نقط مبارک شهریاری مؤشخ و مزین گردیده است.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۴ هـ.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۴ هـ در این قسمت گزارشی از اعتضادالسلطنه وزیر علوم آمده که آنرا به ناصرالدین شاه داده و در باب دروس و

فعالیت‌های مدرسه دارالفنون و استادان آنجا در رشته‌های مختلف است و عنوان آن «روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ بیست و هفتم جمادی الثانی ۱۲۸۴ هـ» است.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۴ هـ. از قسمت‌های خواندنی این بخش گزارش اخبار چند شهر ایران چون استرآباد و بارفروش به ناصرالدین

شاه است.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ .

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ .

جزء نهم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ .

جزء دهم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ .

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ . در بلدة قم.

اکثر گزارش‌های این بخش از اعتضاد الدوله است.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات شوال ۱۲۸۴ هـ در تهران.

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات ذی القعدة ۱۲۸۴ هـ .

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ذی القعدة الحرام ۱۲۸۴ هـ

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ذی القعدة الحرام ۱۲۸۴ هـ

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ذی القعدة الحرام ۱۲۸۴ هـ در دوشان تپه. از جمله بخش‌های قابل توجه این قسمت گزارش اخبار شهرهای شیراز،

کرمانشاه، کاشان و تبریز است (ص ۹ به بعد)

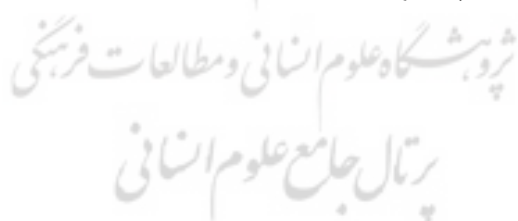
جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات ذی القعدة ۱۲۸۴ هـ در دوشان تپه.

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات ذی حجه ۱۲۸۴ هـ .

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات ذی حجه ۱۲۸۴ هـ در «کند».

در آخرین ورق کتاب که انتهای جزء اخیر محسوب است، گزارشی است از وقایع شهرهای مختلف ایران چون ساری، همدان، زنجان، کرمانشاه، اصفهان،

قزوین، شیراز، کاشان و قم، این گزارش را اعتضاد السلطنه تهیه کرده است.

آلبوم شماره ۵

[اسناد ربیع‌الاول ۱۲۹۶ تا ذیحجه ۱۲۹۶]

این مجلد حاوی مخابرات و تلگراف‌های رسمی دولتی است که از ربیع‌الاول سال ۱۲۹۶ تا ذیحجه ۱۲۹۶ هـ بین تهران با شهرهای جنوبی مخابره شده و

مشمول بر بخش‌های ذیل است:

۱. مخابرات تهران - قم.

۲. مخابرات تهران - کاشان.

۳. مخابرات تهران - اصفهان. این بخش مفصل‌ترین قسمت کتاب است و بیشتر آن حاوی تلگراف‌های ظل السلطان به صدر اعظم‌های وقت چون امین

السلطان و میرزا یوسف مستوفی الممالک است.

۴. مخابرات تهران - شیراز، مشتمل بر تلگراف‌های فرهاد میرزا معتمدالدوله در زمان حکومت فارس به مستوفی الممالک و امین السلطان است.

۵. مخابرات تهران - بوشهر.

۶. مخابرات تهران - کرمان.

آلبوم شماره ۶

[اسناد محرم تا جمادی الاول سال ۱۲۸۰ ق]

این آلبوم ادامه اسناد روزانه مملکتی است و حاوی نامه‌ها و درخواست و گزارش‌هایی است که به ناصرالدین شاه تقدیم شده و مقدمه آن چنین است: «برحسب امر اقدس ارفع‌اعلی حضرت قوی شوکت شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح العالمین فداه، این کتاب مستطاب که مشتمل است بر عرایض و نوشتجات که در سال فرخنده فال یک‌هزار و دویست و هشتاد [۱۲۸۰ هـ] ابتدا از شهر محرم الحرام الی شهر جمادی الاول از لحاظ انور اطهر همایون سلطنت مقرون گذشته زینت تدوین و حلیه ترتیب پذیرفته، صورت اتمام و انجام یافت.» این آلبوم مشتمل بر ۲۴ جزء است. مقدمه هر جزء همانند مطلبی است که در آغاز جزء نخستین نوشته شده و هر بخش در تاریخ‌های یاد شده به اطلاع ناصرالدین شاه در مکان‌هایی که استقرار داشته می‌رسیده است. از تعمق در اسناد مذکور این نکته به دست می‌آید که ناصرالدین شاه بیشتر دوران زندگی را در سیر و سفر به سر می‌برده و البته مشتقات سفر را که گاه در مکان‌های صعب العبور و دشوار بوده همواره تحمل می‌کرده است.

جزء اول: نوشتجاتی است که شهر محرم الحرام از سال فرخنده فال یک‌هزار و دویست و هشتاد [۱۲۸۰ هـ] مطابق تنگوزئیل خجسته تحویل در شهرستانک از لحاظ انور اطهر همایون سلطنت مقرون شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح العالمین فداه گذاشته و به دستخط مبارک روحنا فداه مطرز و مزین گردیده است.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شهرستانک.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شهرستانک.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات ۱۰ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در نیاوران.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۱۴ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شکراب.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۱۵ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شکراب.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات ۲۰ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شکراب.

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۲۶ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شکراب.

جزء نهم: اسناد و نوشتجات ۲۶ صفر المظفر سال ۱۲۸۰ هـ در شهرستانک.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ۴ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شهرستانک.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ۴ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شهرستانک.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات ۱۱ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در نیاوران.

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۸ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شمیران.

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ۲۶ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شمیران.

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۹ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شمیران.

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۹ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۰ هـ در شمیران.

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات ۲ ربیع‌الثانی سال ۱۲۸۰ هـ در شمیران.

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات ۹ ربیع‌الثانی سال ۱۲۸۰ هـ در زیر کچه سیر.

- جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات ۵ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در تهران.
- نامه مفصل حسام السلطنه درباره هرات از جمله مدارک ارزنده این بخش است.
- جزء بیستم: اسناد و نوشتجات ۶ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در دوشان تپه.
- جزء بیست یکم: اسناد و نوشتجات ۷ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در جاجرود.
- جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات ۱۰ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در جاجرود.
- جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات ۱۵ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در تهران.
- جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات سلخ جمادی الاول ۱۲۸۰ هـ در تهران.

آلبوم شماره ۷

[اسناد جمادی الثانی سال ۱۲۸۶ ق]

اسناد گردآوری شده در این مجلد مربوط به سال ۱۲۸۶ هـ است و با این مقدمه آغاز می‌شود: «نوشتجاتی که در پنجم جمادی الثانیه از سال ۱۲۸۶ هـ مطابق نیلان نیل فرخنده تحویل در آهار از لحاظ انور همایون روحی فداه گذشته و به دستخط مبارک روحنا فداه مطرز و موشح گردیده است.»

این آلبوم به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۷۳ برگ است. و علی‌رغم آنکه مقدمه‌ای خاص دارد لیکن به اجزاء مرتب منقسم نشده است. آخرین بخش آن، مدارکی است که در سال مذکور یعنی در ۱۲۸۶ هـ در نیاوران به نظر ناصرالدین شاه رسیده است. از جمله مطالب خواندنی این مجله روزنامه اخبار تهران در صفحه ۲۲۴ است. همچنین گزارش مفصلی از فرهاد میرزا معتمدالدوله در ۱۲ صفحه موجود است که در آن وضعیت قشون ایران را با دقت بررسی کرده و در این موضوع به اظهار نظر پرداخته است. این گزارش در صفحات ۲۴۴ به بعد این آلبوم و مندرج گردیده است.

آلبوم شماره ۸

[اسناد و مدارک سال‌های ۱۲۸۷ تا ۱۲۹۷ ق]

این مجلد حاوی چند قسمت به شرح زیر است: ۱. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و هشتاد و هفت از ورق یک الی ورق هفتاد و هفت. ۲. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و هشتاد و نه از ورق هفتاد و نه الی ورق یکصد و بیست و هفت. ۳. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و نود از ورق یکصد و بیست و نه الی ورق یکصد و چهل و پنج. ۴. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و نود و سه از ورق یکصد و چهل و هفت الی دویست و پنج. ۵. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و نود و چهار از ورق دویست و هفت الی دویست و شانزده. ۶. مجموعه نوشتجات سال یکهزار و دویست و نود و هفت از ورق دویست و هیجده الی ورق دویست و نود و یک. اینک اجزاء این مجلد:

- «نوشتجاتی است که دویم شهر محرم الحرام از سال یکهزار و دویست و هشتاد و هفت مطابق یونت نیل در دارالخلافه طهران حقت بالامن والامان از لحاظ انور همایون روحی و روح العالمین فداه گذشته و به دستخط مبارک گردیده است.
- اسناد و نوشتجات دهم صفر ۱۲۸۷ هـ در باغ لاله‌زار.
- اسناد و نوشتجات ۱۷ صفر ۱۲۸۷ هـ در باغ لاله‌زار.
- اسناد و نوشتجات ۲۴ صفر ۱۲۸۷ هـ در طهران.

گزارشی در باب وضعیت نان در تهران در ص ۳۲ این بخش مندرج است. همچنین گزارش کاملی از انبار تهران در چند صفحه بزرگ [صص ۳۲ - ۳۵] و هر

صفحه دو ستون مسطور است که خواندنی و مشتمل بر اخبار و حوادث تهران است.

۵. اسناد و نوشتجات ۲۶ شعبان ۱۲۸۷ هـ در منزل کنار شط یعقوبیه به هنگام تشرّف.

۶. اسناد و نوشتجات ۲۰ ذیقعده ۱۲۸۷ هـ در قم هنگام بازگشت از عتبات.

۷. اسناد و نوشتجات ۴ ذیحجه ۱۲۸۷ هـ در طهران.

۸. اسناد و نوشتجات ذیحجه ۱۲۸۷ هـ در طهران.

۹. اسناد و نوشتجات ذیحجه ۱۲۸۷ هـ در قم.

این بخش خیلی مرتب نیست و ظاهراً تدوین کنندگان این دفترچه چون نامه‌ها فاقد تاریخ است در تنظیم آنها دچار مشکل شده بوده‌اند.

۱۰. نوشتجات و اسناد سال ۱۲۸۷ در «گرنه» هنگام مراجعت از کربلا.

این قسمت مشتمل است بر خلاصه اخبار تهران و از ص ۷۳ الی ۷۶، مفصل و قابل چاپ است.

۱۱. اسناد و نوشتجات ۲۷ شعبان ۱۲۸۹ هـ در دوشان تپه.

۱۲. اسناد و نوشتجات ۱۹ رمضان ۱۲۸۹ هـ در طهران.

۱۳. اسناد و نوشتجات ۶ شوال ۱۲۸۹ هـ در شکارگاه جاجرود.

۱۴. اسناد و نوشتجات ماه ذیقعده ۱۲۸۹ هـ در طهران.

۱۵. اسناد و نوشتجات ذیقعده ۱۲۸۹ هـ در طهران.

از جمله مدارک مهم این جزء گزارشی در باب خندق تهران از صدراعظم است به شاه.

۱۶. اسناد و نوشتجات ۲۰ شعبان ۱۲۹۰ هـ در دوشان تپه.

۱۷. اسناد و نوشتجات ۳ شوال ۱۲۹۰ هـ در تهران.

۱۸. نوشتجاتی که هنگام سفر فرنگستان به تاریخ ۱۲۹۰ و در «کند» از نظر شاه گذشته است.

۱۹. اسناد و نوشتجات ۱۹ شوال ۱۲۹۳ هـ در تهران.

ترجمه برخی اخبار خارجه در این جزء است.

۲۰. اسناد و نوشتجات سلخ شوال ۱۲۹۳ هـ در تهران.

۲۱. اسناد و نوشتجات ۶ ذیقعده ۱۲۹۳ هـ در تهران.

۲۲. اسناد و نوشتجات سلخ ذی حجه ۱۲۹۳ هـ در تهران.

فهرست برخی تلگراف‌های ملکم خان در این بخش مذکور است.

۲۳. اسناد و نوشتجات ۱۱ صفر ۱۲۹۲ هـ درین بخش قصیده‌ای در یک صفحه از شاعری ناشناخته در مدح ناصرالدین شاه آمده است.

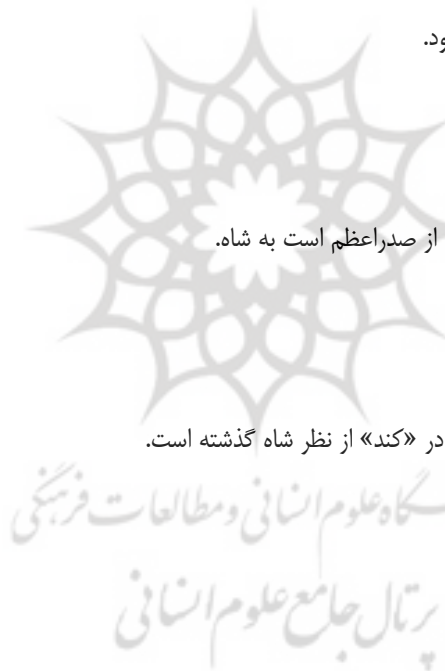
۲۴. نوشتجات و اسناد ربیع الثانی ۱۲۹۷ هـ در تهران.

۲۵. اسناد و نوشتجات ربیع الثانی ۱۲۹۷ هـ، ۲۴ روز از عید نوروز گذشته در شکارگاه جاجرود.

۲۶. اسناد و نوشتجات جمادی الاول ۱۲۹۷ هـ در عشرت آباد.

۲۷. اسناد و نوشتجات جمادی الاول ۱۲۹۷ هـ در تهران.

حاوی پاره‌ای گزارش‌ها و تلگراف‌های دولتی است.

۲۸. اسناد و نوشتجات غره جمادی الثانی ۱۲۹۷ هـ در تهران.

۲۹. اسناد و نوشتجات اواخر ثور ۱۲۹۷ هـ در تهران.

آلبوم شماره ۹

[اسناد سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۸ ق]

در این آلبوم اسناد سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۸ هـ گرد آمده و کلاً حاوی ۳۵۶ نامه است و ۱۷۲ ورق دارد، و با این مقدمه آغاز می‌گردد: «برحسب امر اقدس ارفع همایون اعلی حضرت آسمان بسطت شاهنشاه عالم پناه، مایه امن و امان، داور زمین و زمان، شهریار صاحب قران، السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان، السلطان ناصرالدین شاه قاجار لازالت ارکان مملکت معموه و اعداء دولته مقهوره، این کتاب مستطاب که مجموعه عرایض و نوشتجاتی است که از لحاظ انور اقدس همایون شاهنشاهی روحی و روح العالمین فداه گذشته و هر جزء از اجزاء به دستخط همایون سلطنت مقرون، مزین و موشح گردیده به تاریخ پانزدهم شهر صفر المظفر ۱۲۹۵ هـ مطابق سال فرخنده فال اودئیل خیریت تحویل، حلیه ترتیب و تدوین و زیب انجام و اختتام یافت.»

جزء اول: با این مقدمه شروع و سایر اجزاء نیز مقدمه‌ای همانند این جزء دارد، از این رو از ذکر آنها خودداری می‌شود: «جزء اول به عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ سیزدهم شهر ذی القعدة الحرام سنه ۱۲۸۴ هـ مطابق اواخر سال فرخنده فال توشقان‌ئیل در دارالخلافه تهران حفت بالامن والامان به ملاحظه علیه شاهنشاهی و روح العالمین فداه رسیده و به دستخط همایون سلطنت مقرون شهریاری مزین و موشح گردیده است.»

جزء دوم: اسناد و نوشتجات ۲۸ ذی‌قعدة ۱۲۸۶ هـ در گیلان.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات ۲۸ ربیع الاول ۱۲۸۷ هـ در شمیران.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات ۵ ربیع الثانی ۱۲۸۷ هـ در یورت درخت طویی در شهرستانک.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۱۳ جمادی الاول ۱۲۸۷ هـ در سرمنزل چشمه چنار گل هندوک.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۲۱ جمادی الاول ۱۲۸۷ هـ در سلطنت آباد.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات ۵ جمادی الثانی ۱۲۸۷ هـ در سلطنت آباد.

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۱۰ جمادی الثانی ۱۲۸۷ هـ در سرچشمه شهرستانک.

در این بخش گزارشی از کارهای روزانه کشور به ناصرالدین شاه ارائه شده است.

جزء نهم: اسناد و نوشتجات ۱۹ جمادی الثانی ۱۲۸۷ هـ در سلطنت آباد.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ۲۴ جمادی الثانی ۱۲۸۷ هـ در دوشان تپه.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ۲۳ رمضان ۱۲۸۷ هـ در کربلای معلا.

گزارش‌هایی از اعتضاد السلطنه وزیر علوم و مشیرالدوله در این جزء آمده است.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات غره شوال ۱۲۸۷ هـ در بغداد.

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۴ صفر ۱۲۸۷ هـ در تهران.

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ۲ ذی‌قعدة ۱۲۸۷ هـ در بیستون هنگام مراجعت از بغداد.

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۸ محرم ۱۲۸۷ هـ در دوشان تپه.

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات رجب ۱۲۸۹ هـ. چند گزارش از صدراعظم دربارهٔ اوضاع کشور خطاب به ناصرالدین شاه در این جا آمده است.

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات ۲ محرم ۱۲۸۹ هـ در تهران.

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات ۱۶ صفر ۱۲۸۹ در عباس آباد.

چند گزارش مفصل از صدراعظم خطاب به شاه در اوضاع کشور در این جز مضبوط است.

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۴ صفر ۱۲۸۹ هـ در قصر قاجار.

جزء بیستم: اسناد و نوشتجات ۴ رجب ۱۲۸۹ هـ در منزل سیاه پلاس.

جزء بیست و یکم: عرایض کلی، بی تاریخ، از جمله اسنادی از حسام السلطنه و دیگران.

جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات متفرقه از صدر اعظم و دیگران، بی تاریخ.

جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات متفرقه از صدر اعظم و دیگران، بی تاریخ.

جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات متفرقه از صدر اعظم و دیگران، بی تاریخ.

جزء بیست و پنجم: عرایض بی تاریخ.

جزء بیست و ششم: عرایض بی تاریخ.

چنانکه ملاحظه می شود این آلبوم از جمله معدود دفاتر بسیار نامنظم بیوتات است، و آشفتگی هایی در آن به چشم می خورد. ظاهراً علت آن، سفر طولانی ناصرالدین شاه به عتبات عالیات بوده که نامه ها و گزارش ها به موقع به او نمی رسیده و گردآوری بعدی مدارک مزبور نیز با اشکالاتی مواجه بوده است. این مدارک را ناصرالدین شاه گردآوری و به محمودخان ملک الشعراء برای تجلید و تنظیم می سپرده است. از جمله اسناد خواندنی این مجلد، گردآوری دستورات روزانه ناصرالدین شاه است که خود او یادداشت می کرده و هر یک از کارها را که انجام می داده علامتی کنار آن نهاده است.

آلبوم شماره ۱۰

[اسناد مختلف اوائل دوران ناصرالدین شاه]

این دفتر به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۵۱ برگ است. و صفحه شمار جدید آن مشتمل بر ۶۵۱ صفحه است، لیکن برخی صفحات که چند سند در آنها مندرج شده برای هر سند شماره جداگانه ای در نظر گرفته اند. این دفتر از جمله آلبوم های مهم عصر ناصرالدین شاه و مشتمل است بر مجموعه اوراق، رسالات، یادداشت ها، اشعار و نامه های میرزا ابوالفضل گلپایگانی از نخستین گروندگان به مذهب بابی و سپس بهایی. این اسناد ظاهراً به هنگام یورش به خانه او و به هنگام گرفتاری وی به چنگ مأموران امنیتی آن وقت در آمده و سپس به دستور ناصرالدین شاه همگی در یک مجلد گردآوری و به صورت مذکور در آمده است. از این رو در ضمن آن همه گونه آثار اعم از کامل یا ناقص، نسخه نهایی یا چرک نویس پیدا می شود. گاه نامه های دیگران که به نحوی با میرزا ابوالفضل در ارتباط بوده اند در آن موجود است. در این میان آنچه که بیشتر قابل توجه است نامه های انتقادی و رسالات خود اوست که اکثر آنها را به پارسی سره نوشته و گاه علاقه خود را به زدودن نامه ها و آثار منثور زبان فارسی از لغات و اصطلاحات عربی در ضمن نوشته هایش نشان می دهد. میرزا ابوالفضل گلپایگانی همان کسی است که بعدها به مسافرت در اقطار مختلف جهان پرداخت و با بزرگان و سرشناسان هر دیار آشنایی بهم رساند و هم او بود که نسخه خطی منحصر به فرد کتاب هایی چون «حدود العالم» و جهان نامه را پیدا کرد و آنها را به یکی از ایران شناسان روس اهدا نمود.

میرزا ابوالفضل در این یادداشت ها به گوشه های مختلفی از زندگی خود اشاره می کند و از زندان رفتن های خود در عهد ناصرالدین شاه به همراه دیگر هم مسلکاتش یاد کرده است. طبعاً آثار و رسالات و نامه های او که در این دفتر گرد آمده از دو جنبه قابل توجه است: جنبه اول از نظر ذکر اعتقادات فرقه ای خود

اوست که در بررسی آنها چندان به فواید تاریخی و ادبی دست نخواهیم یافت. جنبه دوم ارزش ادبی و تاریخی نامه‌ها و رساله‌های اوست و به خصوص در نامه‌هایش به برخی اخبار و اطلاعات غیر رسمی و آثار تاریخی اشاره می‌کند که تورق و بررسی آنها کمک خوبی است برای آگاهی دقیق از پاره‌ای حوادث تاریخی آن روزگار.

صفحات این دفتر البته منظم نیست و گرد آورنده و صحاف به هنگام تجلید مراقبت لازم را به کار نبرده‌اند، از این رو استفاده از رسالات و نامه‌های بلند آن به دشواری امکان‌پذیر است و گاه برای پیدا کردن ترتیب صفحات هر رساله باید سراسر آن‌ها را چند بار به دقت خواند. اینک به طور اجمال خلاصه برخی از مندرجات مهم این دفتر را معرفی می‌نماید:

صفحات اول این آلبوم حاوی اجازه نامه‌هایی است که سران بهائیه برای میرزا ابوالفضل گلپایگانی صادر کرده‌اند. این اجازه نامه‌ها نسخه اصلی و بر روی آنها کار هنری و تذهیب انجام شده است.

صص ۵۰ - ۵۱: نامه‌ای از یک ایرانی ساکن بمبئی به نام عبدالله ایرانی است. این نامه را وی که ظاهراً از طرفداران باب بوده به ناصرالدین شاه نوشته و به طور ضمنی به حمایت از آنها برخاسته است. استدلال‌های او خواندنی و قابل توجه است و معلوم می‌شود که او شخصی معمولی نبوده است.

ص ۵۴ به بعد: نامه‌ای از میرزا ابوالفضل در پاسخ یکی از سیاحان که نام او ذکر نشده و ممالک روس و اروپا را دیده بوده است. در این نامه میرزا ابوالفضل از حادثه تیراندازی بابی‌ها به شاه اظهار تأسف کرده و گوید در همه فرقه اشخاص نادرست فراوانند و نباید به صرف بودن یک خرابکار، تمام اعضاء یک گروه را به نابودی کشاند. در بخشی از این نامه چنین آورده است: «و وقوع این مفاسد همه از نتیجه قبح رأی و نادانی گروهی از مردم شد. زیرا که زمام ناس در دست جمعی جهال ریاست طلب دنیا جوی شکم پرست افتاده، که گویی وجود هر یک نسخه ذمائم اخلاق و انبان خباثت اطوار است...»

صفحات بعد همه رسالات اعتقادی بابیه و به احتمال زیاد همه اثر گلپایگانی است. برخی از آنها به پارسی سره است.

ص ۹۰: جواب نامه میرزا رضاخان که گلپایگانی آن را از قول مانکجی صاحب و باز هم به پارسی سره در چند صفحه نگاشته است.

ص ۹۴: نامه پارسی میرزا ابوالفضل به میرزا رضا خان.

ص ۹۹: جواب سئوالات محمدحسن خان اعتماد السلطنه در باب تاریخ کهن ایران در ۳ صفحه از فرزانه مانکجی.

ص ۱۱۸: صورت سئوالات فلسفی و کلامی میرزا ابوتراب حکیم از مانکجی به انشای گلپایگانی این نامه در ۵ شوال ۱۲۹۹ هـ نوشته شده است.

ص ۱۲۲: ترجمه یک نامه از زبان پهلوی. اصل این نامه را در زمان یزید بن معاویه، مهدی فروه ساسان به سلطان احمد رستمدر بادوسبان به خط و زبان پهلوی نوشته و آن را در زمان حکومت «شهراکم بن نام‌آور» از حکام تبرستان، مؤید برزین رام بن خورزاد به فارسی ترجمه و به خط زند نوشته و سپس بهرام بن رستم آنرا از خط زند به پارسی درآورده است. این نامه چند صفحه و نسخه تنقیح شده آن است.

صفحات بعد تا ص ۱۵۵ همه شامل اسناد بابیه و پس از آن چند صفحه حاوی مدارک متفرقه دیگر مربوطه به آن عهد است.

ص ۱۶۷ تا ۱۸۰ نسخه پیش‌نویس لغت نامه کوتاهی است.

ص ۲۰۳ تا ۲۰۸ نسخه ابتدائی همان نامه پارسی است که از پهلوی ترجمه شده است.

ص ۲۰۸ تا ۲۱۴ «تعلیقات لطفعلی دانش» بر لغات رساله «خویشتاب مسمی به خرده» و در پایان آن چنین آمده: «سپاس خدای را در آغاز و انجام که بر

خواهش هشیوار مانکجی - آن رادمرد - این خرده که در خورد خواشی این نامه نامی یعنی به مقدار گنجایش هوامش این رساله گرامی است در واری لغات به تأمل من بنده لطفعلی شیرازی نگاشته شد. [۱۲۹۴ هـ. ق.]

صص ۲۱۹ تا ۲۲۸ چند رساله اعتقادی دیگر بابیه.

ص ۲۲۸ تا ۲۳۷ چند نامه از اشخاص مختلف.

ص ۲۳۸ تا ۲۶۰ رسالات دیگر بابی‌ها و ازلی‌ها.

ص ۲۶۲: گزارش زندانی شدن میرزا ابوالفضل گلپایگانی و چند تن دیگر از بهائیان و ازلیان به دستور نایب السلطنه در ذیقعدہ سال ۱۲۹۳ هـ. ق. این گزارش از بخش‌های خواندنی این دفتر و نمونه‌ای است از برخورد مأموران با زندانیان اعتقادی و سیاسی آن روزگار.

ص ۲۹۳: به بعد حاوی یادداشت‌های متفرقه از اوائل دوران دانش‌آموزی و تحصیل میرزا ابوالفضل و مشتمل بر مطالب متفرقه است.

ص ۳۲۰ تا ۳۲۴: نامه مفصل میرزا ابوالفضل به بهاء‌الله و صفحات بعد نامه‌های او به دیگران است که بیشتر آنها را در سال ۱۲۹۹ هـ نوشته است.

ص ۳۷۳ تا ۴۸۰: بیشتر گزیده اشعار شاعران فارسی زبان است که آنها را میرزا ابوالفضل انتخاب کرده و البته ترتیب منظمی ندارد. در این میان اشعار ناصر خسرو بیش از همه نقل شده و پس از آن اشعار امیر معزی و دیگران. بخش اول آن مثنوی بلندی از سراینده‌ای ناشناس است. ممکن است برخی اشعار و قطعات، سروده گردآورنده باشد. همچنین در این بخش اوراقی از یک دفتر کهن چسبانده شده که خط و کاغذ آن قدیمی است. صاحب اشعار شناخته نشد.

ص ۴۸۲: پاسخ به جواب انتقادهای محمدحسن خان اعتمادالسلطنه بر مندرجات یکی از مطالب روزنامه اختر چاپ استامبول، اعتمادالسلطنه انتقاد خود را در روزنامه «مریخ» به چاپ رساند. میرزا ابوالفضل در آغاز می‌گوید که قصد ورود به این مبحث را نداشت لیکن سرانجام خاموشی را رها کرد و به حمایت از نویسنده اختر برخاست.

صفحات بعد: اشعار و قطعات و ابیات گوناگون از شاعران گمنام.

ص ۴۱۶: نامه یکی از مریدان میرزا ابوالفضل به او.

از اینجا به بعد دفتر مذکور مشتمل بر مطالب و نامه‌های متفرقه است. و در صفحات ۵۸۹ و ۵۹۰ آن اشعار متفرقه از شاعران است.

ص ۵۹۵ و ۵۹۶: نامه مفصل میرزا ابوالفضل به ناصرالدین شاه.

ص ۶۳۶: نامه مانکجی به مسترطامسن وزیر مختار دولت انگلستان در ایران است که آنرا در تاریخ ۲۸ رجب ۱۲۹۸ هـ درخصوص سرقتی که از خانه او شده و سارق با وجود سپردن وثیقه و ضامن موفق به فرار گردید، نوشته و درخواست کمک کرده است. این کتاب ۶۵۱ صفحه دارد و با این قطعه ناصرالدین شاه که در وصف کنت دومونت فرت رئیس پلیس وقت سروده به پایان می‌رسد:

پرهیز کنید خیل رندان ز پلیس

درکنده کنت دستت خواهد ماند

زانرو نرود به خرج ایشان تدلیس

بر چرخ اگر خدعه نماید برجیس

دفتر مذکور از جمله آلبوم‌های ارزنده مجموعه بیوتات است.

آلبوم شماره ۱۱

[اسناد محرم تا ربیع‌الاول سال ۱۲۸۴ ق]

این دفتر به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۳۹ برگ است و مشتمل بر مجموعه نوشتجات سال ۱۲۸۴ هـ از ماه محرم تا ربیع‌الاول است و به اجزاء زیر تقسیم شده است:

نوشتجاتی که در چهارم محرم الحرام از سال ۱۲۸۴ هـ مطابق توشقان‌نیل در بلده سمنان از لحاظ همایون روحی و روح العالمین فداه گذشته و به دستخط مبارک روحنا فداه مطرز و موشح گردیده است.

اسناد و نوشتجات ۴ محرم ۱۲۸۴ هـ در سمنان. در ص ۲۶ این جزء گزارش کلی از اوضاع کشور در آن سال درج شده است.

اسناد و نوشتجات ۵ محرم ۱۲۸۴ هـ در سمنان.

اسناد و نوشتجات ۱۰ محرم ۱۲۸۴ هـ در دامغان.

اسناد و نوشتجات ۱۶ محرم ۱۲۸۴ هـ در بسطام.

اسناد و نوشتجات ۲۳ محرم ۱۲۸۴ هـ در استرآباد [استرید].

اسناد و نوشتجات ۲۴ محرم ۱۲۸۴ هـ در داورزن.

اسناد و نوشتجات ۲۴ محرم ۱۲۸۴ هـ در ورران.

اسناد و نوشتجات ۲۶ محرم ۱۲۸۴ هـ .

اسناد و نوشتجات ۴ صفر ۱۲۸۴ هـ در شهر سیا.

اسناد و نوشتجات ۵ صفر ۱۲۸۴ هـ در نیشابور.

اسناد و نوشتجات ۱۳ صفر ۱۲۸۴ هـ در منزل طرق.

اسناد و نوشتجات ۱۵ صفر ۱۲۸۴ هـ در ارض اقدس.

در ص ۲۵۷ [ورق ۱۱۲] این جزء گزارشی از مدرسه دارالفنون به قلم جعفر قلی هدایت مندرج است. کلاً به جز آن، مطالب متعددی درخصوص دارالفنون، معلمان و دروس آنجا در این مجلد درج شده است. همچنین در ص ۲۶۶ گزارش از اخبار کلی کشور مذکور است.

اسناد و نوشتجات ۲۵ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۵ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۵ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۸ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۸ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۸ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۸ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس.

اسناد و نوشتجات ۲۹ صفر ۱۲۸۴ هـ در گلستان مشهد مقدس در صص ۱۶۶ و ۱۱۷۰ الی ۱۷۳ گزارش کاملی از اوضاع روز کشور مندرج شده است.

اسناد و نوشتجات ۲۹ صفر ۱۲۸۴ هـ .

اسناد و نوشتجات ۲۹ صفر ۱۲۸۴ هـ در مشهد.

اسناد و نوشتجات ۲۹ صفر ۱۲۸۴ هـ در مشهد.

اسناد و نوشتجات ۲۹ صفر ۱۲۸۴ هـ در مشهد.

اسناد و نوشتجات سلخ صفر ۱۲۸۴ هـ در مشهد.

اسناد و نوشتجات غرة ربیع الاول ۱۲۸۴ هـ در مشهد.

اسناد و نوشتجات ربیع الاول ۱۲۸۴ هـ در قوچان.

اسناد و نوشتجات غرة ربیع الاول ۱۲۸۴ ق در ارض اقدس. نیز گزارش کلی اوضاع کشور در ص ۲۳۰ این بخش درج گردیده است.

اسناد و نوشتجات ۸ ربیع الاول ۱۲۸۴ هـ در ارض اقدس

اسناد و نوشتجات ۹ ربیع الاول ۱۲۸۴ هـ در محال شاندیز

این مجلد منظم تر از آلبوم پیشین است. اما جای جزء بیست و هشتم باید پس از بخش سی‌ام باشد.

[اسناد و مدارک سال ۱۲۹۲ ق و پس از آن]

این دفتر به قطع رحلی بزرگ و مشتمل بر ۲۷۳ برگ و حاوی اسناد و مدارک سال ۱۲۹۲ هـ به بعد است و کلاً حاوی ۳۰ جزء و در انتهای آن یک سفرنامه است. نخست مقدمه کلی این مجلد: «بر حسب امر جهان مطاع همایون سلطنت مقرون اعلی حضرت قوی شوکت شاهنشاه عالمیان پناه مایه امن و امان، سلطان صاحب قران، خاقان الخواقین، السلطان السلاطین، السلطان ابوالمظفر ناصرالدین شاه قاجار لازالت سیوفه مافیة المضارب فی اقطار المشارق و المغارب. این کتاب مستطاب که مجموعه‌ای است از نوشتجات و عرایض به تاریخ دهم شهر شعبان المعظم از سال میمنت مآل یکهزار و سیصد و پنج مطابق سیچقان نیل فرخنده تحویل به حلیه تدوین و زینت ترتیت، محلی و مزین گردیده صورت اتمام یافت.»

جزء اول: «نوشتجاتی است که بیست و سوم شهر محرم الحرام از سال یکهزار و دو بیست و نود و دو در دوشان تپه از عرض پیشگاه حضور آفتاب ظهور همایون روحی و روح العالمین فداه گذشته و به دستخط مبارک شهریاری روحناه فداه مشرف گردیده است.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات ۲۷ محرم ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات ۲۸ محرم ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات ۸ صفر ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۱۱ صفر ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۲۵ صفر ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات ۲ ربیع‌الاول ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۵ ربیع‌الاول ۱۲۹۲ هـ در دوشان تپه.

جزء نهم: اسناد و نوشتجات ۱۰ ربیع‌الاول ۱۲۹۲ هـ در دوشان تپه.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ربیع‌الاول ۱۲۹۲ هـ در لاله‌زار.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ربیع‌الاول ۱۲۹۲ هـ در سلطنت آباد.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات ۱۵ شوال ۱۲۹۲ هـ در ساری.

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات ۹ ذی‌قعدة ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات ۲۷ ذی‌قعدة ۱۲۹۲ هـ در تهران.

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ۲۷ ذی‌قعدة ۱۲۹۲ هـ در تهران. نامه مفصلی حاوی ۱۶ صفحه در باب اوضاع و احوال مملکت مورخ به تاریخ ۱۴ ربیع الثانی

۱۲۹۲ هـ که کسی در انزلی خطاب به ناصرالدین شاه نوشته در این بخش جای دارد.

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ذی‌قعدة ۱۲۹۲ هـ در دوشان تپه.

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات ذیحجه ۱۲۹۲ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء هیجدهم: اسناد و نوشتجات ۲۲ ذیحجه ۱۲۹۲ هـ در شکارگاه جاجرود.

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات سال ۱۲۹۲ هـ. در این بخش نامه مفصل دیگری که از انزلی توسط همان فرد به ناصرالدین شاه نوشته شده [تاریخ ذیقعه ۱۲۹۲ دارد] مندرج است. در انتهای این جزء توضیحی به این شرح داده شده: «کتاب سال یکهزار و دویست و نود و دو هـ مرتباً علی‌الایام و الشهور، صورت اتمام یافت و اینک ابتدا می‌شود به کتاب سال یکهزار و دویست و نود و دو هـ.

جزء بیستم: اسناد و نوشتجات سلخ صفر ۱۲۹۳ و در تهران.

جزء بیست و یکم: اسناد و نوشتجات ۷ ربیع الاول [سیزده عید] ۱۲۹۳ هـ در تهران.

جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات ربیع الاول ۱۲۹۳ هـ.

جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات ربیع الاول ۱۲۹۳ هـ در دوشان تپه.

جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات غره ربیع الثانی ۱۲۹۳ چهل روز از عید رفته در جاجرود.

جزء بیست و پنجم: اسناد و نوشتجات ربیع الثانی ۱۲۹۲ در قصر قاجار.

جزء بیست و ششم: اسناد و نوشتجات ربیع الثانی ۱۲۹۲ در تهران.

جزء بیست و هفتم: اسناد و نوشتجات چهارشنبه ۲۵ شوال ۱۲۹۳ و در اترق آمل.

جزء بیست و هشتم: اسناد و نوشتجات سال ۱۲۹۸ هـ در تهران. در انتهای این بخش [ص ۳۲۵] عبارتی به این مضمون دیده می‌شود: «کتاب یکهزار و دویست و نود و دو و کتاب یکهزار و دویست و نود و سه صورت انجام یافت و اینک ابتدا می‌شود به کتاب یکهزار و دویست و نود و نه».

جزء بیست و نهم: اسناد و نوشتجات ۲۱ ذیقعه سال ۱۲۹۹ هـ. در ابتدای این بخش گزارش چند صفحه‌ای از اوضاع کشور مندرج است.

جزء سی‌ام: شامل وقایع اتفاقیه مسافرت امیر محمدخان به همراهی امیر ایوب خان [به افغانستان] از روز خروج از دارالخلافه تهران حفت بالامن والامان الی معاودت سال یکهزار و سیصد و پنج.»

پیش از شروع این سفرنامه، نامه‌ای درخصوص آن از مجدالملک خطاب به محمودخان ملک الشعرا به این شرح آمده است: «فدایت شوم: مقرر فرمودند این کتابچه خدمت جنابعالی بماند. هر وقت حسب الامر همایون کتابی ترتیب می‌دهند راپورت ملفوف را ضمیمه آن بفرمائید. زیاده تصدیع نمی‌دهد.» این سفرنامه کلاً ۵ صفحه دارد و آغاز آن چنین است: «روزنامه وقایع اتفاقیه مسافرت امیر محمدخان از روز خروج از دارالخلافه الی معاودت.» یک روز قبل از حرکت امیر ایوب خان به حضرت عبدالعظیم رفته سه ساعت از شب گذشته از آنجا روانه خاتون آباد شدیم. «..... در بین راه بلد فرار نموده به شفقت زیاد بعد از آنکه راه را غلط رفته به جندق رسیده بودیم شب را در آنجا توقیف نموده، روز از آنجا به طرود بازگشتیم.»

این مجلد کلاً ۳۵۹ برگ دارد.

آلبوم شماره ۱۳

[اسناد و مدارک عصر محمدشاه]

این دفتر ۱۹۹ برگ دارد و به قطع رحلی بزرگ است. و به خلاف آلبوم‌های پیشین مقدمه ندارد. سراسر مدارک این آلبوم به اسناد عصر محمدشاه اختصاص دارد و بخش زیادی از آنها اسناد و بروات مالی و به خط سیاق است. بیشتر اسناد این مجله مربوط به سال‌های ۱۲۵۲ و ۱۲۵۴ و ۱۲۵۵ هـ است و اینک به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود:

ص ۴۶: سند سال ۱۲۵۲ هجری و گزارشی است راجع به شاهرخ میرزای افغان.

فرمان مورخ ۱۲۵۵ هجری دربارهٔ تیول، عباسقلی خان جوانشیر. سند ص ۱۵۷، فهرست عرض و استدعای فضل علی ولد عطاخان شاهسون و مورخ است به تاریخ ربیع الاول سال ۱۲۵۵ هـ. سند شماره ۲۰۰ فهرست عرض و استدعای یعقوب بیگ گرجی و شرح حال او و خانواده‌اش. این یعقوب بیگ گرجی، جدید الاسلام بود و در این نامه احوال خود و آمدنش به ایران را به محمدشاه نوشته و در آن از حاجی میرزا آقاسی هم نامی آورده است. این آلبوم به طور کلی از نظم و ترتیب خاص بهره‌مند نیست و تقریباً بیشتر مدارک آن شامل «فهرست عرض و استدعای رعایای مناطق مختلف ایران» است چون اسناد ص ۸۲ به بعد.

آلبوم شماره ۱۴

[اسناد و مدارک سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۲۸۹ ق]

این مجلد به قطع رحلی بزرگ است و در آن اسناد مربوط به سال‌های ۱۲۸۵ الی ۱۲۸۹ هـ جای گرفته است و مقدمه‌ای به این شرح دارد: «حسب الامر اقدس ارفع همایون اعلی حضرت آسمان بسطت شاهنشاه عالم پناه، داور زمین و زمان، شهریار صاحب قران، السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان، السلطان ناصرالدین شاه قاجار لازالت انصار دولته منصوره و اعداء شوکته مقهوره، این کتاب مستطاب که مجموعهٔ عرایض و نوشتجاتی است که از لحاظ انور اقدس همایون شاهنشاهی روحی و روح العالمین فداه گذشته و هر جزئی از اجزاء به دستخط همایون سلطنت مقرون مزین و موشح گردیده است. به تاریخ هشتم شهر صفر المظفر سنه یکهزار و دویست و نود و شش هجری، مطابق سال فرخنده فال پارس‌نیل فرخ دلیل خجسته تحویل به حیلۀ جمع و ترتیب درآمده. زیب اتمام و انجام و ترتیب تدوین و اختتام یافت.»

جزء اول: با این مقدمه شروع می‌شود: «عرایض و نوشتجاتی است که به تاریخ نوزدهم شهر ذی الحجة الحرام سنه ۱۲۸۵ هـ مطابق سال فرخنده فال نیلان نیل در دهنه تنگه باغ از لحاظ انور روحناه فداه گذشته به دستخط همایون موشح گردیده است.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات ۶ ربیع‌الاول سال ۱۲۸۷ هـ در شمیران گزارشی در باب وسایل ضراب خانه در ص ۲۲ این بخش مندرج است.

جزء سوم: اسناد و نوشتجات ۶ جمادی الثانی سال ۱۲۸۷ در سلطنت آباد. در ص ۲۹ این بخش قصیده‌ای در مدح ناصرالدین شاه از شاعری متخلص به

«سید» درج شده است.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات ۱۹ ربیع‌الاول ۱۲۸۸ هـ در مزرعهٔ سنگی [از دهات لواسان].

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۲۵ ربیع‌الاول ۱۲۸۸ هـ در لار.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۲۹ ربیع‌الاول ۱۲۸۸ هـ در بیلاق سیاه پلاس لار.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات ربیع‌الاول ۱۲۸۸ هـ در بیلاق سیاه پلاس لار.

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۵ ربیع‌الثانی ۱۲۸۸ هـ در یورت قرق بلاغ لار.

جزء نهم: اسناد و نوشتجات ۹ ربیع‌الثانی ۱۲۸۸ هـ در یورت قرق بلاغ لار.

جزء دهم: اسناد و نوشتجات ۹ ربیع‌الثانی ۱۲۸۸ هـ در چهل چشمه لار.

جزء یازدهم: اسناد و نوشتجات ۱۷ ربیع‌الثانی ۱۲۸۸ هـ در نهارگاه ورارود.

جزء دوازدهم: اسناد و نوشتجات اواخر ربیع‌الثانی ۱۲۸۸ هـ در نهارگاه ورارود.

جزء سیزدهم: اسناد و نوشتجات عزه جمادی الاول ۱۲۸۸ هـ در ستک لار.

جزء چهاردهم: اسناد و نوشتجات سوم جمادی الاول ۱۲۸۸ هـ در ستک لار. گزارشی از اوضاع کشور نوشته فرهاد میرزا معتمد الدوله در این بخش آمده

است.

جزء پانزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۶ جمادی الاول ۱۲۸۸ هـ در سلطنت آباد.

جزء شانزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۸ جمادی الاول ۱۲۸۸ هـ در سلطنت آباد. این بخش کلاً به گزارش‌های فرهاد میرزا اختصاص دارد.

جزء هفدهم: اسناد و نوشتجات جمادی الاول ۱۲۸۸ هـ در سلطنت آباد. نامه‌های کوتاه ناصرالدین شاه در چندین صفحه در این بخش جای گرفته است. این

نامه‌ها حاوی دستورات وی برای انجام امور است و در برخی آنها کارهای روزمره خود را ثبت کرده و پس از انجام خط باطله بر آنها کشیده است.

جزء هیجدهم: یادداشت‌ها و مدارک متفرقه، غره جمادی الثانی ۱۲۸۸ هـ.

جزء نوزدهم: اسناد و نوشتجات ۱۷ جمادی الثانی ۱۲۸۸، در اقدسیه. از جمله مطالب قابل توجه این بخش، گزارشی در باب قحطی خراسان است.

جزء بیستم: اسناد و نوشتجات ۲۲ جمادی الثانی ۱۲۸۸ هـ در اقدسیه.

جزء بیست و یکم: اسناد و نوشتجات غره رجب ۱۲۸۸ هـ در اقدسیه.

جزء بیست و دوم: اسناد و نوشتجات ۴ رجب ۱۲۸۸ هـ در یوسف آباد.

جزء بیست و سوم: اسناد و نوشتجات ۱۹ شعبان ۱۲۸۸ هـ در تهران.

جزء بیست و چهارم: اسناد و نوشتجات صفر ۱۲۸۸ هـ در تهران.

جزء بیست و پنجم: اسناد و نوشتجات صفر ۱۲۸۸ هـ در تهران.

جزء بیست و ششم: اسناد و نوشتجات صفر ۱۲۸۸ هـ در تهران.

جزء بیست و هفتم: اسناد و نوشتجات اول عقرب ۱۲۸۸ هـ در تهران.

جزء بیست و هشتم: اسناد و نوشتجات اول ۱۲۸۸ هـ در تهران. نامه مفصلی از ظل السلطان در این بخش جای دارد.

جزء بیست و نهم: اسناد روزنامجات است که در تاریخ قوی‌ئیل خیریت تحویل از لحاظ اقدس گذشت.»

جزء سی‌ام: اسناد و نوشتجات ۲ جمادی الثانی ۱۲۸۹ هـ در بلده نور.

جزء سی و یکم: اسناد و نوشتجات ۲۷ رجب ۱۲۸۹ هـ در سلطنت آباد.

جزء سی و دوم: اسناد و نوشتجات غره محرم ۱۲۸۹ هـ در تهران.

جزء سی و سوم: اسناد و نوشتجات ۱۴ صفر ۱۲۸۹ هـ در شکارگاه جاجرود.

در دو صفحه آخر این آلبوم متن فرمانی است مورخ به شوال ۱۲۵۰ هـ. این فرمان ظاهراً پس از فوت فتحعلیشاه و در روزگار فترت نگاشته شده، در مهر

بالای سلطنتی آن نام حسینعلی شاه قاجار [محتماً همان علی شاه ظل السلطان] قرار گرفته است. بر طبق این فرمان برای چند تن به نام‌های: ملا محمد صالح،

ملا محمد صادق، ملا محمد قاسم، ملا محمد حسن، ملا محمد حسین و ملا محمد ابراهیم ساکنین بقعه امامزاده اسماعیل که طلبه علوم دینی بودند، سالیانه ۵۰

تومان تبریزی مستمری از قسمت متوجهات قریه سهل آباد برقرار گردیده بود. این مدرک برای بررسی حوادث مرگ فتحعلیشاه و جانشینی محمدشاه مفید است.

این آلبوم، مجموعه نوشته‌ها و اسناد مربوط به سال یکهزار و دویست و هشتاد و شش [۱۲۸۶ هـ] از شهر محرم الحرام الی شهر جمادی الثانیه است. و حاوی ۳۸ قسمت به شرح زیر است:

۱. «نوشتجاتی که در شهر محرم الحرام از سال یکهزار و دویست و هشتاد و شش مطابق ئیلان‌ئیل فرخنده تحویل در دارالخلافت تهران از لحاظ همایون گذشته و به دستخط مبارک روحنا فداه مطرّز و موشح گردیده است». از گزارش‌های خواندنی این بخش، شرحی در باب اوضاع اقتصادی و نرخ اجناس و وضع آب و هوای تهران در ص ۴ و ۵ است. در ص ۲۵ هم گزارشی از شهرهای همدان، کرمانشاه، شیراز، اصفهان و نیز گزارشی در باب زلزله کاشان آمده است.
۲. نوشتجات و اسناد ۵ محرم ۱۲۸۶ هـ.
۳. اسناد و نوشتجات ۹ محرم ۱۲۸۶ هـ در تهران.
۴. اسناد و نوشتجات ۱۰ محرم ۱۲۸۶ هـ در تهران.
۵. اسناد و نوشتجات ۱۰ محرم ۱۲۸۶ هـ در تهران.
۶. اسناد و نوشتجات غره صفر ۱۲۸۶ هـ در سلطنت آباد. اخبار تلگرافی از شهرهای قم، قزوین، زنجان، همدان و خبر و بای کاشان در ص ۷۹ این بخش مندرج است.
۷. اسناد و نوشتجات ۷ صفر ۱۲۸۶ هـ در تهران.
۸. اسناد و نوشتجات ۱۲ صفر ۱۲۸۶ هـ.
۹. اسناد و نوشتجات ۱۲ صفر ۱۲۸۶ هـ. در تهران.
۱۰. اسناد و نوشتجات ۲۰ صفر ۱۲۸۶ هـ. در شمیران. گزارش مفصلی از ظل السلطان حاکم اصفهان ضمیمه این بخش است.
۱۱. اسناد و نوشتجات ۲۱ صفر ۱۲۸۶ هـ. در شمیران.
۱۲. اسناد و نوشتجات ۲۳ صفر ۱۲۸۶ هـ. در شمیران. گزارشی از فرهاد میرزا معتمدالدوله در ص ۱۵۸ این قسمت جای دارد.
۱۳. اسناد و نوشتجات ۳ ربیع الاول ۱۲۸۶ هـ در نیاوران.
۱۴. اسناد و نوشتجات ۱۵ ربیع الاول ۱۲۸۶ هـ در نیاوران.
۱۵. اسناد و نوشتجات ۱۸ ربیع الاول ۱۲۸۶ هـ در نیاوران.
۱۶. اسناد و نوشتجات ۲۲ ربیع الاول ۱۲۸۶ هـ در لواسان بزرگ.
۱۷. اسناد و نوشتجات ۲۸ ربیع الاول ۱۲۸۶ هـ در سیاه پلاس لار.
۱۸. اسناد و نوشتجات ۳ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در بلدة نور.
۱۹. اسناد و نوشتجات ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در بلدة نور.
۲۰. اسناد و نوشتجات ۶ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در بلدة نور.
۲۱. اسناد و نوشتجات ۱۳ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در کجور.
۲۲. اسناد و نوشتجات ۱۴ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی کجور.
۲۳. اسناد و نوشتجات ۱۵ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در صالحان کجور.

۲۴. اسناد و نوشتجات ۱۵ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی مابین تاجر و صالحان کجور.
۲۵. اسناد و نوشتجات ۱۶ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی مابین تاجر و صالحان کجور.
۲۶. اسناد و نوشتجات ۲۲ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در بالای زانوس.
۲۷. اسناد و نوشتجات ۲۴ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی زانوس کجور.
۲۸. اسناد و نوشتجات ۲۵ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی زانوس کجور. تلگرافی از سفیر انگلیس به تاریخ نامشخص در برگ ۱۸۷.
۲۹. اسناد و نوشتجات ۲۷ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در منزل ایذه. گزارش از ظهیرالدوله در ص ۳۵۴ این بخش مذکور است.
۳۰. اسناد و نوشتجات ۲۹ ربیع الثانی ۱۲۸۶ هـ در اردوی بالای قریه دونا.
۳۱. اسناد و نوشتجات غره جمادی الاولی ۱۲۸۶ هـ در دره دونا.
۳۲. اسناد و نوشتجات ۱۵ جمادی الاول ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک. گزارشی در برگ ۲۲۴ این بخش در باب خرید دو هزار و پانصد قبضه تفنگ مندرج است.
۳۳. اسناد و نوشتجات ۱۷ جمادی الاول ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک.
۳۴. اسناد و نوشتجات ۲۴ جمادی الاول ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک.
۳۵. اسناد و نوشتجات ۲۸ جمادی الاول ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک.
۳۶. اسناد و نوشتجات ۲ جمادی الثانی ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک.
۳۷. اسناد و نوشتجات ۳ جمادی الثانی ۱۲۸۶ هـ در شهرستانک.
۳۸. شامل «نوشتجاتی است که در سلخ جمادی الثانیه از ۱۲۸۶ هـ مطابق ئیلان ئیل در نور و کجور از لحاظ همایون گذشته و به دستخط مبارک موشح گردیده.»

آلبوم شماره ۱۶

[اسناد عهد محمدشاه]

دفتری است به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۱۲ برگ، برخی اوراق سفید مانده و بنا بر آن تعداد صفحات آن ۳۳۰ ص است. این دفتر مشتمل است بر اوراق و اسناد عصر محمدشاه قاجار و موضوع اکثر آنها خلاصه عرایض و خواسته‌های اقشار مختلف مردم و نیز رجال و حکمرانان کشور از محمدشاه و دستورات وی در حواشی آنها. ویژگی خاص مدارک مربوط به عصر محمدشاه، تاریخ‌دار بودن اکثر اسناد است. اما این دفتر ترتیب خاص ندارد و اسناد و مدارک مناطق مختلف کشور در کنار هم قرار گرفته است. در این دوره ظاهراً اصل اسناد کمتر به نظر شاه می‌رسیده، بلکه خلاصه‌ای از نامه‌های روزانه را دفتر دربار تهیه می‌کرده و محمدشاه با مطالعه هریک، دستور جداگانه در حاشیه همان خلاصه داده است. اینک به برخی از اسناد موجود در این دفتر اشاره می‌شود. یادآوری این نکته ضروری است که جز مطالب مذکور در فوق، گاه عین برخی فرمان‌های محمدشاه نیز در بین مدارک این دفتر مندرج است. این فرامین کمابیش به محتویات عرایض ارسالی به شاه مرتبط است:

صفحات ۳-۴: مشتمل بر فرامین ایالت اصفهان.

فهرست عرض و استدعای غلام‌زاده حسین فرزند فرج الله خان شاهسون محرم ۱۲۵۵. [ص ۶]

فهرست فرامین نظام مورخ محرم ۱۲۵۳ هـ. [ص ۷]

فهرست فرامین دیگر مورخ ۴ محرم ۱۲۵۳ هـ [ص ۱۱]

فهرست فرامین، ۲ ذی‌قعدة ۱۲۵۲ هـ [ص ۱۲]

فهرست عرض و استدعای نصرالله خلف میرزا ابوالحسن جاجرمی، مورخ ربیع‌الثانی ۱۲۵۶ هـ. [ص ۱۸]

فهرست مواجب خوانین و آقایان قاجار. شوال ۱۲۵۵ هـ. [ص ۲۴].

فهرست فرامین به تاریخ شهر جمادی‌الثانی [احتمالاً سال ۱۲۵۳ هـ] در کالیپوش. از جمله فرمان اول آن چنین است: «میر محسن بیک جندقی که از غلامان

ابواب جمعی شمشیرخان است، چشم او معیوب شده، مستدعی می‌باشد که مرحمتی به او بشود و از نوکری معاف باشد. منشی الممالک به خاک پای مبارک

اقدس عرض کرده. مقرر فرموده‌اند که دوازده تومان ثلث مواجب او از بابت اردستان مستمر و عنایت شود. مشغول دعاگویی شود. [ص ۳۰]

فهرست مستدعیات حاجیه نواب متعالیه جهت فقرای کرمان، زوجه مرحوم ابراهیم خان کرمانی [ص ۵۶]. از جمله یکی از بندهای آن چنین است: «چون

مدرسه مرحوم ابراهیم خان در کرمان ساخته و املاکی چند بر آن وقف کرده و جناب فرزندى حاجی محمدکریم خان را موافق وقف‌نامه متولی نموده، استدعا دارم

که فرمان مبارک صادر گردد که علماء کرمان دخل و تصرف ننموده آنچه خود حاجی محمدکریم خان از مضمون وقف‌نامه تکلیف شرعی داند عمل نماید.»

فهرست عرض و استدعای حسینقلی شاهسون شخاملو، صفر ۱۲۵۶ ق، [ص ۵۳]

عریضه سید آقای اردوبادی. او از قفقاز در زمان جنگ‌های ایران و روس به ایران آمده و در اردوی عباس میرزا به خدمت پرداخت و همراه وی به هرات رفت.

محمد شاه در حاشیه این نامه و در اجابت درخواست کمک او، دستور داده است. [ص ۳۱۵]

بیشتر مطالب این مجلد نامه‌های اشخاص و فرامین محمدشاه و تاریخ‌های گوناگون در میان سال‌های ۱۲۵۲ تا ۱۲۶۶ هـ. ق. در آن دیده می‌شود.

آلبوم شماره ۱۷

[اسناد سال ۱۲۸۱ ق]

دفتری است به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۱۲ برگ است. میکروفیلم آن تهیه شده و ذیل شماره ۷ در سازمان اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود. مندرجات

این آلبوم مربوط به اسناد سال ۱۲۸۱ هـ. ق است و مشتمل بر اجزای متعدّد است و مقدمه کلی نخست کتاب به این شرح است: «برحسب امر اقدس ارفع اعلیٰ

حضرت قوی شوکت - شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح العالمین فداه - این کتاب مستطاب که مشتمل است بر نوشتجات و عرایض که در سال فرخنده فال

یکهزار و دویست و هشتاد و یک ابتدا از ششم شهر محرم الحرام الی سلخ شهر جمادی الاول از لحاظ انوار اطهر روحنا فداه گذشته، حلیه ترتیب و زینت تدوین

پذیرفته، صورت انجام یافت.» اجزاء این کتاب متضمن نامه‌ها و گزارش‌هایی است که روزانه به اطلاع ناصرالدین شاه می‌رسیده و چون او پیوسته در سیر و سفر

بود، گزارش هر روز در جاهای مختلف به دستش می‌رسید. اینک فهرست اجزاء این دفتر، تاریخ و محل ملاحظه شاه:

جزء اول: «نوشتجاتی است که ششم شهر محرم الحرام از سال فرخنده فال یکهزار و دویست و هشتاد و یک مطابق سیچقان‌ئیل خجسته تحویل در سلطنت

آباد از لحاظ انوار اطهر همایون سلطنت مقرون شاهنشاه عالمیان پناه، روحی و روح العالمین فداه گذشته و به دستخط مبارک مزین گردیده است.» سایر اجزاء نیز

مقدمه‌ای به همین ترتیب دارد که از ذکر آن خودداری می‌شود.

جزء دوم: اسناد و مدارکی که در ۱۵ محرم ۱۲۸۱ هـ در سلطنت‌آباد به نظر شاه رسیده است. در صفحه ۳۰ این بخش، گزارشی در باب اعلان صندوق عدالت

مندرج است.

جزء سوم: اسناد و مدارک ۱۵ محرم ۱۲۸۱ هـ در سلطنت آباد، از نامه‌های خواندنی این جزء، گزارش صدراعظم وقت به ناصرالدین شاه است. از جمله در ضمن آن آمده: «چنانکه در ایام شغل فرآشی همان قوت و قدرت مرحمت شده بود، مثل میرزا تقی‌خان و میرزا آقاخان ...»

جزء چهارم: اسناد و مدارک ۲۲ محرم ۱۲۸۱ هـ در نیاوران.

جزء پنجم: اسناد و مدارک ۲۳ محرم ۱۲۸۱ هـ در نیاوران.

جزء ششم: اسناد و مدارک ۲۴ محرم ۱۲۸۱ هـ در نیاوران.

جزء هفتم: اسناد و مدارک ۶ غرة صفر ۱۲۸۱ هـ در کله کیکه.

جزء هشتم: اسناد و مدارک ۶ صفر ۱۲۸۱ هـ در کله کیکه.

جزء نهم: اسناد و مدارک ۱۰ صفر ۱۲۸۱ هـ در شکرآب. در ص ۱۶۶ این بخش، نامه مفصلی پیرامون اوضاع کشور مندرج است.

جزء دهم: اسناد و مدارک ۱۳ صفر ۱۲۸۱ هـ در اردوی شکرآب.

جزء یازدهم: اسناد و مدارک ۷ ربیع‌الاول ۱۲۸۱ هـ در دریای مرمج». در ص ۱۹۶ این بخش گزارشی از روابط خارجی ایران و مطلبی در باب ورود چرخ

سکه‌زنی از روسیه به ایران و تحویل به آن به معیرالممالک آمده است.

جزء دوازدهم: اسناد و مدارک ۲۳ ربیع‌الاول ۱۲۸۱ هـ در شمیران.

جزء سیزدهم: اسناد و مدارک ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در پل نور.

جزء چهاردهم: اسناد و مدارک ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در پل نور. در ص ۲۳۲ الی ۲۴۰ گزارش مفصلی اوضاع کشور از جمله مطلبی در باب صندوق عدالت

در آن درج است.

جزء پانزدهم: اسناد و مدارک ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در پل نور.

جزء شانزدهم: اسناد و مدارک ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در کلاردشت.

جزء هفدهم: اسناد و مدارک ۲۷ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در کلاردشت. در ص ۳۲۰ این بخش، گزارشی در باب سرقت در راه یزد به کاشان آمده و در ضمن

پیشنهاد شده که تأدیب و گو شمالی سارقان به عهده مصطفی قلی خان عرب عامری گذاشته شود.

جزء هیجدهم: اسناد و مدارک ۲۹ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱ هـ در دشت نظر پیچ رستاق.

جزء نوزدهم: اسناد و مدارک ۳ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در کلاردشت.

جزء بیستم: اسناد و مدارک ۹ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در کلاردشت.

جزء بیست و یکم: اسناد و مدارک ۱۴ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و دوم: اسناد و مدارک ۱۴ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در تهران. در ص ۳۹۱ این بخش، نامه صدراعظم در باب عزل خودش به شاه مذکور است.

جزء بیست و سوم: اسناد و مدارک ۱۶ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و چهارم: اسناد و مدارک ۲۳ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در تهران.

جزء بیست و پنجم: اسناد و مدارک سلخ جمادی الاول ۱۲۸۱ هـ در تهران.

این آلبوم به قطع رحلی بزرگ و حاوی ۲۱۲ برگ و ۵۳۹ سند است. میکروفیلم آن در حلقه شماره ۷ سازمان اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود. محتویات این مجلد مشتمل بر اسناد مالی و اداری دوره محمد شاه قاجار است و در آن نامه‌ها و گزارش‌های سال‌های ۱۲۵۲ تا ۱۲۵۵ هـ به چشم می‌خورد. محمد شاه در حاشیه اکثر این نامه‌ها فرامینی خطاب به صدراعظم حاجی میرزا آقاسی و دیگران صادر کرده که بعضاً نشان دهنده اشراف او بر اوضاع کشور و نشانه ژرف بینی او علی رغم تصور عموم مورخان از وی است. اینک فهرست برخی مطالب مهم این مجلد:

صفحات اول: اکثراً فهرست فرامین و بر و ات سال‌های مذکور است.

سند شماره ۷: فهرست موجب و غیره عالی جاه عباسعلی خان بهارلو.

سند شماره ۱۱: فهرست عرض و استدعای محمدرضا چهارم‌حالی مورخ جمادی‌الاول ۱۲۵۵.

سند شماره ۱۳: فهرست عرض ملا ابوالقاسم محرر شرعیات در صفر ۱۲۵۵.

سند شماره ۳۸: درخواست علی بیک جوانشیر مورخ محرم ۱۲۵۳ هـ.

سند شماره ۴۴: گزارش مهمی است در باب ضرب‌خانه‌های ولایات ایران و به خصوص اصفهان. محمدشاه در حاشیه دستوراتی خطاب به معیرالممالک صادر کرده است.

سند شماره ۶۱: فهرست عرایض و مطالبی که در چهارشنبه ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۲۵۲ هـ به عرض محمدشاه رسیده و از جمله در آن یادداشت زیر آمده است: «حدیث کتابداری سرکار ولیعهد به محمدحسن بیک تبریزی محول و یکصد تومان به صیغه مقررری از قرار ثبت کتابچه آذربایجان در وجه او برقرار است. استدعا دارد که در این باب فرمان همایون مرحمت فرمایند. و در حاشیه: برادرش در اینجا از محررین دفتر است. استدعا کرده است که فرمان همایون مرحمت شود. محمدشاه در حاشیه نوشته است: «کتابدار چه شغلی است؟»

سند شماره ۶۴: تصرف چند باب دکاکین در جنب قورخانه و تقویم بهای آنها و پرداخت قیمت از محل اموال دولتی.

سند شماره ۱۱۲: در باب ضرب‌خانه‌های ایران، از جمله در باب ضرب‌خانه فارس در آن چنین آمده: «در باب ضرب‌خانه فارس که سابقاً مقرر شده بود که طلا سکه نشود و نقره و مس سکه بکنند. حال از قراری که معروض شده، اگر طلا در آنجا سکه بشود به سمت هندوستان خواهند برد. مجدداً به فیروز میرزا مقرر می‌شود که قدغن نماید که به طریق سنوات سابق طلا و نقره هر دو سکه بشود.» و در حاشیه محمدشاه چنین نوشته: «طلا سکه نشود. بیاورند در اصفهان سکه بکنند. اگر حاجی صلاح بدانند قدغن شود: طلا هر که از بندر بوشهر بخواهد بیرون ببرد ضبط بشود که طلا هیچ بیرون نبرند».

سند شماره ۱۱۴: بروات اهل نظام.

سند شماره ۱۱۵: اسناد و گزارش‌های ارائه شده به محمدشاه در ربیع‌الثانی ۱۲۵۹ در فیروزکوه.

سند شماره ۱۱۹: گزارش مهمی از شمشیر خان و اسماعیل خان پسران امیر اسماعیل خان عرب عامری و درخواست آنها از محمدشاه برای فرماندهی دو فوج، مهر شمشیر خان و برادرش و کسان دیگر ذیل این عریضه دیده می‌شود. محمدشاه در حاشیه این نامه ضمن موافقت با آن، دستوراتی داده است.

سند شماره ۱۴۹: مطلبی در باب «یهودی خانه» مورخ ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۲۵۵ هـ.

سند شماره ۱۶۰: درخواست‌های استاد محمد جعفر تفنگ ساز و چقماق ساز مورخ ۸ شوال ۱۲۵۵ هـ.

سند شماره ۱۷۲: گزارش درخواست موسی سمینو از محمدشاه مورخ ذیقعد ۱۲۵۴ هـ.

سند شماره ۲۲۱: گزارشی در باب حاجی میرزا هاشم مجتهد مشهد مورخ ذیقعد ۱۲۵۴ هـ.

سند شماره ۲۳۰: فرامینی که کیاووس میرزا از محمدشاه درخواست صدور آنها را نموده است.

سند شماره ۲۴۴: عرض و استدعای محمدباقرخان شاهسون در خصوص عباسعلی خان و درخواست از محمدشاه به منظور تبعید او به جندق. این گزارش احتمالاً مربوط به سال ۱۲۵۶ هـ است. محمدشاه در حاشیه گفته است که او را به تهران بیاورند.

سند شماره ۲۵۱: درخواست «ملک ایرج» از محمدشاه. ظاهراً او جد ایرج میرزا بوده و در این نامه از شاه درخواست کرده که از املاک او که به تصرف دیگران درآمده رفع تصرف شود.

سند شماره ۳۹۱: رسید خمس فرهاد میرزا معتمدالدوله به قلم یکی از علمای وقت.

سند شماره ۴۳۱: فهرست عرض و استدعای سادات تویسرکانی مورخ ذی حجت ۱۲۵۴ هـ.

سند شماره ۴۵۸: چند سند راجع به اهالی نائین و درخواست آنها. در این کتاب صفحه‌بندی جدید براساس اسناد شده، اما گاه چند سند موجود در یک صفحه را یکی محسوب کرده‌اند. از مندرجات این آلبوم و برخی دفاتر دیگر چنین برمی‌آید که در آن عصر یعنی دوره محمدشاه عین اسناد را گردآوری نمی‌کردند. بلکه خلاصه آنها را به اطلاع شاه رسانده و او هم در حاشیه دستوراتی می‌داد و سپس این خلاصه‌ها را به عنوان سابقه نگهداری می‌کردند.

آلبوم شماره ۱۹

[اسناد سال ۱۲۸۲ ق]

دفتری است به قطع رحلی بزرگ، حاوی ۲۵۳ برگ و ۴۳۸ صفحه دارد و در آن اسناد و مدارک تاریخی مربوط به سال ۱۲۸۲ هـ به چشم می‌خورد. این دفتر به ۲۸ بخش تقسیم شده، حاوی یک مقدمه کلی است و هر جزء نیز یک مقدمه کوتاه جداگانه دارد. در این مقدمه، تاریخ تقدیم نامه‌ها و گزارش‌ها و محل ارائه آنها به ناصرالدین شاه ذکر گردیده است. اینک پس از نقل مقدمه نخست کتاب به معرفی بخش‌های آن می‌پردازیم: «برحسب امراقدس ارفع اعلی حضرت قوی شوکت شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روح‌العالمین فداه این کتاب مستطاب که مشتمل است بر عرایض و نوشتجاتی که در سال فرخنده فال یکهزار و دویست و هشتاد و دو، ابتدا از شهر شعبان المعظم الی شهر ذی‌العقده از لحاظ انور شاهنشاهی روحنا فداه گذشته و حلیه ترتیب و زینت تدوین پذیرفته صورت اتمام یافته است.» و اینک معرفی اجزاء کتاب:

جزء اول: «نوشتجاتی است که در شهر شعبان المعظم از سال فرخنده فال یکهزار و دویست و هشتاد و دو مطابق اودئیل خجسته تحویل در دارالخلافت تهران از لحاظ انور اطهر همایون سلطنت مقرون شاهنشاه عالمیان پناه روحی و روحی العالمین فداه گذشته و به دستخط مبارک روحنا فداه مزین و موشح گردیده است.» برخی از اسناد این بخش: ص ۳: اخبار دفترخانه مبارکه و روزنامه‌چه وقایع دیگر. ص ۴ و ۵: اخبار گمرک و اخبار متفرقه دیگر.

جزء دوم: اسناد و نوشتجات ۶ شعبان ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۷: اخبار دفترخانه و سایر اخبار ادارات دیوانی

جزء سوم: اسناد و نوشتجات ۱۰ شعبان ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۱۵: نامه‌ای ادبی.

جزء چهارم: اسناد و نوشتجات ۲۰ شعبان ۱۲۸۲ هـ در کند. ص ۳۴: اخبار تلگرافی از شهرهای مختلف.

جزء پنجم: اسناد و نوشتجات ۲۳ شعبان ۱۲۸۲ هـ در کند.

جزء ششم: اسناد و نوشتجات ۲۳ شعبان ۱۲۸۲ هـ در کند. ص ۵۴: گزارش مفصل حسام‌السلطنه از کارهای خود.

جزء هفتم: اسناد و نوشتجات ۲۵ شعبان ۱۲۸۲ هـ در کند.

جزء هشتم: اسناد و نوشتجات ۲۸ شعبان ۱۲۸۲ هـ در کند. ص ۹۴: یادداشت‌های متفرقه از ناصرالدین شاه برای انجام کارهای روزانه.

- جزء نهم:** اسناد و نوشتجات رمضان ۱۲۸۲ هـ در کند. صص ۹۷ و ۹۹: اخبار کشور در شهرهای مختلف. از جمله در ص ۹۹ جزء و اخبار شهرستان‌ها چنین آمده: «مصطفی قلی‌خان عرب حاکم اردستان مبلغ چهل تومان جهت عبدالله خان پیشکش فرستاد که خلعت حکومت اردستان را جهت او بگیرد. این روزها می‌خواهد خلعت بپوشد و برود.» ص ۱۰۰ اخبار کشور. **جزء ضمیمه:** متضمن اخبار ۲ رمضان ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۱۰۹: فهرست عرض وزارت امور خارجه.
- جزء دهم:** اسناد و نوشتجات ۷ رمضان ۱۲۸۲ هـ در تهران.
- جزء یازدهم:** اسناد و نوشتجات ۱۷ رمضان ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۱۲۷: اخبار هفتگی کشور. ص ۱۳۰: اخبار متفرقه کشور. ص ۱۳۱: اخبار هفته، متضمن گزارش‌های مأمورین مخفی.
- جزء دوازدهم:** اسناد و نوشتجات ۶ شوال ۱۲۸۲ هـ در جاجرود.
- جزء سیزدهم:** اسناد و نوشتجات ۶ شوال ۱۲۸۲ هـ در جاجرود. ص ۱۴۹: گزارش وزیر امور خارجه به شاه.
- جزء چهاردهم:** اسناد و نوشتجات ۹ شوال ۱۲۸۲ هـ در جاجرود.
- جزء پانزدهم:** اسناد و نوشتجات ۱۴ شوال ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۱۷۱: چند رباعی در وصف ناصرالدین شاه که شاعری در جاجرود گفته، از جمله: شاهی که نفاذ امرش از حق چو رسید دیو و در وحش طیر گردن بکشید
در جمعه شوال شهنشاہ زمین در کوه کبود زد یکی قوچ سفید
- ص ۱۷۳: نامه سلطان مراد خاکسار به شاه [محملاً حسام السلطنه]. ص ۱۷۵: گزارش اعتضادالسلطنه در اوضاع مخابرات کشور و کارمندان آنجا.
- جزء شانزدهم:** اسناد و نوشتجات ۲۱ شوال ۱۲۸۲ هـ در تهران. ص ۱۸۵: یادداشت‌های متفرقه ناصرالدین شاه جهت انجام کارهای روزانه.
- جزء هفدهم:** اسناد و نوشتجات ذیقعه الحرام ۱۲۸۲.
- جزء هیجدهم:** اسناد و نوشتجات ذیقعه ۱۲۸۲ دوشان تپه. ص ۲۳۷: دستوراتی به حسام‌السلطنه در باب مسقط و بحرین. ص ۲۵۶: روزنامه اردوی همایون در منزل امین‌آباد. ص ۲۷۰: گزارشی از میرزا آقا یکی از فارغ‌التحصیلان دارالفنون در خصوص جزیره آشوراده.
- جزء بیستم:** اسناد و نوشتجات ۲۹ ذیقعه ۱۲۸۲ هـ در منزل سرخ رباط.
- جزء بیست و یکم:** اسناد و نوشتجات ۳ ذیحجه الحرام ۱۲۸۲ در شیرگاه مازندران. ص ۳۰۶: گزارشی در باب تعمیر چاپخانه‌ها.
- جزء بیست و دوم:** اسناد و نوشتجات ۸ ذیحجه ۱۲۸۲ هـ در ساری. ص ۳۱۵: گزارش اخبار کشور به ناصرالدین شاه.
- جزء بیست و سوم:** اسناد و نوشتجات ۱۵ ذیحجه ۱۲۸۲ هـ در اشرف. ص ۳۵۷: روزنامه اردوی همایون در منزل علی‌آباد.
- جزء بیست و چهارم:** اسناد و نوشتجات ۱۵ ذیحجه ۱۲۸۲ هـ در صحرای زاغ مرز صص ۲۷۴ الی ۳۷۹: مختصری در باب جغرافیای اسامی دهات بالا خیابان و پائین خیابان در مازندران، بخشی از آن به خط ناصرالدین شاه است.
- جزء بیست و پنجم:** اسناد و نوشتجات ۱۵ ذی حجه ۱۲۸۲ هـ در زاغ مرز.
- جزء بیست و ششم:** اسناد و نوشتجات ۲۰ ذی حجه ۱۲۸۲ هـ در نوذر آباد مازندران. ص ۳۹۲: عرایض و نامه‌های سپهسالار.
- جزء بیست و هفتم:** اسناد و نوشتجات ۲۵ ذی حجه ۱۲۸۲ هـ در مشهد سر. ص ۴۱۹: روزنامه اخبار کشور. ص ۴۲۰ تا ۴۲۳: گزارش‌های مأمورین مخفی از اخبار جاری کشور.

جزء بیست و هشتم: اسناد و نوشتجات ۲۴ ذی حجه ۱۲۸۲ در منزل لاریم. ص ۴۳۶: روزنامه اردوی همایون.

دفتری است به قطع رقعی. این دفتر ۱۷۱ صفحه دارد و میکروفیلم آن در حلقه شماره ۸ سازمان اسناد ملی ایران موجود است. این دفتر، کتابچه‌ای است که در آن اطلاعات اشخاص ورودی به حرم‌خانه سلطنتی مضبوط است. این دفتر حاوی اطلاعات ورود و خروج افرادی است که در سال‌های ۱۳۰۹ و ۱۳۱۰ هـ به حرم خانه وارد یا خارج شده‌اند. اطلاعات مذکور به صورت خلاصه است و تنها نام میهمانانی که وارد می‌شده و نام همسر شاه که مهمان‌دار بوده ذکر شده است. در صفحه اول آن چنین آمده: «ورود و خروج اشخاص مفصله درب حرم خانه جلالت عظمی از تاریخ شهر شوال توشقان‌نیل ۱۳۰۹ هـ لغایت شهر شوال ۱۳۱۰ هـ». سپس در ذیل تاریخ هر روز، نام افراد وارد و خارج شونده و نام همسران شاه ذکر شده است.

کتابچه مذکور با این سطور پایان می‌یابد. «این خاتون حرم جلالت عصرانه و میوه هم دارند. چنانچه این چاکر دولت که روزنامه‌نگار هستم بخواهم از وضع تدارکات ایام عید و مهمانی و سایر ثبت نمایم، کتابچه خیلی مطول و مفصل خواهد شد. همین قدر مختصراً عرض می‌نمایم: الحمدلله از تصدق خاکپای مبارک به خوبی و خوشی می‌گذرانند. این صورت نهار و شامی که ثبت شده مقرر است در اوقات مهمانی‌های ایام عید و ایام عاشورا و غیره، حد و وصف ندارد. و همچنین در اقساط وجوهات و ماهانه که در حق هر یک مقرر و مرحمت می‌شود اگر بخواهم شرح دهم به طول می‌انجامد. و این کتابچه غیر از ورود و خروج و انتظام درب حرم خانه جلالت است. چیزی عرض شده شهدالله از حسن مواظبت و مراقبت آقای اعتمادالحریم وضع درب حرم خانه جلالت از هر جهت منظم است و این چاکر هم مشغول خدمت مرجوعه می‌باشد.»

